

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Факультет культури і мистецтв
Кафедра культурології

«Образ українців у сучасному кіномистецтві»

Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: здобувачка вищої освіти
Спеціальності: 034 Культурологія
Освітньо-професійної (наукової)
програми: Культурологія
Марія Меч

Керівник: Кандидат педагогічних наук,
доцент Форостян Анатолій Федорович

Рецензент: директор Херсонського
обласного центру народної творчості
Капелюшник В.В.

Івано-Франківськ – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	
РОЗДІЛ 1. Методологічне підґрунття дослідження образу українців .	
1.1. Поняття «образ», «художній образ» та «стереотип» у науковій літературі	
1.2. Складові елементи «образу» та його стеріотипізація.	
1.3. Образ українців в історії кінематографії	
РОЗДІЛ 2. Кіномистецтво як засіб ведення пропагандистської війни ...	
2.1. Використання мистецьких засобів у пропаганді	
2.2. Особливості трансляції образу українців за допомогою кіномистецтва	
2.3. Образ українців у вітчизняному кіномистецтві як дієвий засіб антипропоганди.	
ВИСНОВКИ	
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасне українське суспільство все частіше і частіше переоцінює ставлення до себе інших народів. На ці процеси переоцінки вплинули ряд факторів, і серед важливих – війна. Цей фактор змусив частину населення держави просити притулок в інших країнах і українці стикнулись з тим, що їх ототожнюють з певним образом який склався за тривалий час. Тобто, вироблені стереотипи стали тим бар'єром який уповільнює, а в певних випадках і унеможлиблює процес спілкування, що в свою чергу призводить до уповільнення процесу адаптації. В іншому випадку, сталі стереотипи призводять до появи шовіністичних настроїв та агресивної поведінки по відношенню до українців.

Створення певного образу українців – це доволі важкий і тривалий процес, процес «стереотипізації». Серед значної кількості засобів створення образів українців посідає кіномистецтво. Воно дає можливість створити певний портрет враховуючи соціальні, моральні, художні, естетичні цінності та інтереси, стають важливим фактором впливу на свідомість, світоглядні позиції широких мас. Саме тому кіномистецтво активно використовуються у пропагандистських цілях.

Неодноразово ми спостерігали як за радянські часи, завдяки художнім фільмам, документальним фільмам змальовувався образ українця, яки у подальшому транслювався не лише на вітчизняного споживача, а й іноземного, якщо художній продукт транслювався за межами країни.

Сьогодні, ми спостерігаємо переважно негативне, ставлення російського суспільства до всього комплексу "українства". Починаючи з часів незалежності у сусідній державі продовжувався розповсюджуватись видозмінений образ українців. Адже, феноменологічна цілісність українства містить в собі декілька рівнів вияву національнокультурної

самототожності. Найвищим за своїм характером є рівень державницько-політичний, середнім — культурно-просвітницький, найнижчим — фольклорно-етнографічний. Це призводить до заперечу вальної політики з боку влади російської федерації, яка знаходить своє відображення у кіно мистецьких образах.

Звернувшись до наукових досліджень, зазначимо, що історико-культурній еволюції «художнього образу» були присвячені фундаментальні праці М. Бахтіна, Е. Ауербаха, К. Горанова, Г. Гачева, О. Фрейденберга, О.Лосева та ін. Поряд з цим, серед українських та зарубіжних дослідників, які вивчали поняття «образ», «стереотип» та формування образу за допомогою засобів мистецтва, були: В.Агеєв, О. Ткаченко, У. Ліппман, В. Різун, В. Маслов, Н. Сорокіна, Ж. Коллен, О. Гаврилів, С. Філюшкіна, Г. Кцоєва, Д. Кац, К. Брейлі, Г. Сердюк, Г. Солдатова, Т. Мадржицький та інші. А дослідники М. Смирнова, Г. Почепцов, О. Бабкіна, Д. Дуцик, Н. Габор у своїх працях описували вплив засобів масової інформації на свідомість людей. Тож, проаналізувавши наукові погляди вчених, можемо зазначити, що на сьогодні у літературі недостатньо висвітлена тема **«Образ українців у сучасному кіномистецтві»**, що дає привід для її більш досконалого вивчення.

Мета дослідження. Визначит загальні риси образу сучасного українця який склався під впливом кіномистецтва.

Завдання дослідження:

1. Деталізувати поняття «образ» у науковій літературі.
2. Виокремити складові елементи образу.
3. Деталізувати культурно-мистецький, психологічний «образ» українців.
4. Визначити особливості трансляції образу українців за допомогою кіномистецтва.
5. Деталізувати шляхи анти пропаганди України та українців у вітчизняному кіномистецтві.

Об'єкт дослідження. Кіномистецтво як засіб формування портрету сучасного українця

Предмет дослідження. Кіномистецтво як засіб пропаганди при формуванні негативного образу українця в російських кінострічках.

Методи дослідження. В процесі написання роботи були використані наступні методи: синтез - для ґрунтового дослідження поняття «образ» та суміжних феноменів; аналізу для опрацювання наукових результатів; систематизація для стандартизації понять «образ», «стереотип»; контент-аналізу для деталізації кіно мистецької продукції.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у деталізації джерельної бази та виокремлення загальних тенденцій у дослідженні проблеми образу українців у сучасному кіномистецтві..

Теоретичне значення одержаних результатів. В результаті проведеного дослідження були визначенні основні етапи формування негативного образу українців у більшості росіян.

Практичне значення одержаних результатів. Отримані результати дослідження можливо використовувати при викладанні наступних курсів, а саме, «Теорія культури», «Історія художньої культури».

Апробація дослідження. За результатами дослідження, в електронній збірці «Магістерські студії 2023 року», була опублікована стаття «Образ українців у кіномистецтві XXI столітті: критичний аналіз» (м. Івано-Франківськ 2023).

Структура роботи. Робота складається з вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ОБРАЗУ УКРАЇНЦІВ

1.1 Поняття «образ», «художній образ» та «стереотип» у науковій літературі

Сучасний розвиток суспільства формує певні образи спілкування за допомогою мистецьких і культурних засобів, тим самим формуючи певні стереотипні уявлення про співрозмовника. Таким чином, сформований образ впливає на взаєморозуміння між народами та націями.

Саме поняття «образ» розглядається багатьма науками, це і філософія, і психологія, і мистецтвознавство, і культурологія та інші. В той же час виходячи із словникових визначень можемо зазначити, що поняття «образ» має кілька значень, які відповідають поставленим завданням тієї чи іншої науки. Так, з філософської точки зору, образ, поняття, що «означає репрезентацію, відображення, представлення» [7], з психологічної точки зору, образ - «сформований у свідомості людини уявний (ментальний) образ сприйманого нею об'єкта у навколишньому середовищі» [17].

В енциклопедії з української мови, «образ» тлумачиться як естетична категорія, яка «характеризує особливий, притаманний мистецтву спосіб відтворення сформованого фантазією письменника уявного світу» [27]. За академічним тлумачним словником української мови «образ» визначається як «специфічна для літератури і мистецтва конкретно-чуттєва форма відображення дійсності; тип, узагальнений характер, створений письменником, митцем» [9, с. 112].

У словнику, за редакцією Б. Грінченка, української мови, «образ», тлумачиться як, «специфічна для літератури і мистецтва конкретно-чуттєва форма відображення дійсності; зображення якого-небудь явища через інше, конкретніше, яскравіше за допомогою мовного звороту, переносного вживання слова і т. ін» [30, с. 73].

Свого найбільшого розуміння поняття «образ» виявляє у словосполученнях. Так, науковці виділяють образ духа, образ тіла, образ диска тощо. Але найцікавішим поняттям є мистецьке тлумачення поняття «художній образ», яке розглядається як «особлива форма естетичного освоєння світу, за якої зберігається його предметно-чуттєвий характер, його цілісність. Загальна категорія художньої творчості, форма тлумачення й освоєння світу з позиції певного естетичного ідеалу шляхом створення естетично впливових об'єктів. Також будь-яке явище, творчо відтворене в художньому творі» [].

Художній образ, на відміну від філософського поняття, спрямований не просто на відображення предметів та явищ оточуючої дійсності, а на узагальнення цієї дійсності та складне відображення фактів і явищ у вигляді чуттєвих уявлень, які асоціативно пов'язаних одне з одним, створених уявою або відтворених митцем.

Цей термін набуває більш широкого літературознавчого застосування після публікацій робіт Гегеля у XVIII ст. Хоча, його було запропоновано ще у стародавній Греції, до його предмету звертались Платон, Аристотель та інші. Сьогодні, термін художній образ — стрижневе поняття естетичної теорії, що є «сутнісною основою мистецтва, умовою його життєвості як специфічного типу духовного досвіду та особливого способу його відображення у матерії формування. Художній образ — це специфічний для мистецтва спосіб втілення творчого задуму митця у чуттєво сприймані матеріальні форми засобами художньої мови. Тобто, художній образ — це засіб об'єктивації творчого духу в матерії формування, що надає йому виразних, досконалих способів буття "у

формах дійсності". Він є перехідною ланкою, засобом надання естетично опанованій дійсності досконалого ідеального буття у межах твору як духовного цілого» [15].

На думку Козак Т.В та Грабко І.В. термін «художній образ» «використовується в мистецтві у двох основних значеннях, а саме: – у широкому розумінні образом називають специфічну форму відображення та пізнання дійсності в мистецтві, на відміну від тих форм зображення, якими користуються, з одного боку, в науці, а з іншого – у повсякденнопрактичній сфері людини; – у вузькому розумінні образом називають специфічну форму буття художнього твору в цілому й усіх складових його елементів зокрема» [12].

Художній образ є формою художнього мислення. Включає в себе, образ - матеріал дійсності, змінений за допомогою творчої фантазії митця, його ставлення до зображеного, глибину особистості творця. Німецький філософ Ф. Гегель вважав, що художній образ «являє нашому погляду не абстрактну сутність, а конкретну її дійсність» [12].

Поняття «образ» – це кінцевий продукт образного мислення, тобто матеріального його відтворення за допомогою звуків (у музиці), фарб (у живописі), слів (у літературі). Оскільки в цілому, «кінцевим результатом образного мислення, що реалізує себе в ході відображення дійсності, є художній твір, то, у принципі, будь-який естетично значущий його елемент, тобто будь-яке життєве явище, у ньому відтворене, може бути назване образом» [1]. Структура художнього образу, на думку О. Потебні, «подібна до структури поетичного слова, яке має зовнішню форму, тобто членороздільний звук, зміст, об'єктивованого за допомогою звуку, і внутрішню форму, або найближче етимологічне значення слова, той спосіб, у який виражається зміст. Внутрішня форма слова інакше спрямовує думку. Ті ж стихії й у творі мистецтва, і неважко буде знайти їх, якщо будемо міркувати таким чином: «це – мармурова статуя (зовнішня форма) жінки з мечем і вагами (внутрішня форма), що представляє

правосуддя (зміст)». Виявиться, що у творі мистецтва образ відноситься до змісту, як у слові уявлення – до чуттєвого образу або поняття» [3].

Сьогодні науковці розглядають поняття художній образ використовуючи різні підходи та мистецькі напрями. Так, Серафим Железняк визначає та класифікує звуковий образ в аудіовізуальній культурі сьогодення. «На основі наявних уявлень про образ, визначається окреме визначення звукового образу, як складений перелік звукових засобів для його створення » [11]. Автор, також деталізує види звукового образу, їх властивості та надає приклади використання їх у аудіовізуальних творах.

А Володимир Салій, деталізує сутність художнього образу та його особливості прояву в музичному мистецтві. На його думку, «художній образ у музичному мистецтві розглядається як феномен, що концентрує в собі всі основні риси відношення особистості до музики, розуміння її закономірностей, емоційність, активність, адекватність відношення, оцінне ставлення до художнього об'єкту, співпереживання, співучасність та спілкування з ним» [26].

В той же час, І.Г. Брижата, деталізує особливості формування художнього образу в творах образотворчого мистецтва. На її думку, художній образ формується поступово, визначаючи особливості конкретного індивіда або конкретні історичні події тим самим створюється конкретний творчий задум, формується структурна система художнього образу [4].

З точки зору теорії мистецтва, художній образ, можна розуміти як ідеальне, так і як матеріальне втілення. Мистецтво не дає нам реального відображення дійсності в художньому образі, так як художній образ – «це умовний світ, який існує за своїми законами» [4]. За допомогою митця, який пропускає через свою свідомість і втілює у життя у вигляді конкретного явища зображення дійсності. Художній образ багатоманітний,

він продовжує своє існування у свідомості споживача. Завдяки йому, митець знаходить своє художнє втілення та самовираження.

Поряд з мистецьким сприйняттям і розумінням поняття «художнього образу» існує психологічне його тлумачення. Вперше, поняття «образу» в психологічній науці, з'являється у дослідників структуралізму. Засновником цього напрямку був Вільгельм Вундт, який розглядав в якості предмета психології процеси свідомості як структурну єдність основних елементів. Хоча сам В. Вундт і не вдавався до аналізу образів, виділені ним елементи свідомості, а саме — відчуття і почуття, спирались на досвід візуального сприйняття випробуванням окремих властивостей реальності. То ж, методологічні основи, закладені В. Вундтом, дозволили його послідовникам зробити образи одним з предметів свого вивчення [1].

На думку представника експериментальної психології Е. Тітченера, «образи представляють собою елементи ідей і відображають переживання, які не пов'язані з поточним моментом — наприклад, що відбуваються в нашій пам'яті» [2]. На його думку, образи володіють чотирма основними ознаками, серед яких: тривалість, інтенсивність, якість, виразність.

Отже, Е. Тітченер під образами розуміє один з елементів свідомості, завданням якого є репрезентація в структурі свідомості феноменів внутрішньої реальності. Завдяки науковцю, вперше, образи в рамках психології отримують теоретичне осмислення і, стають об'єктом дослідження.

В той же час, дослідженням психічних образів займається Ф. Гальтон. Працюючи над створенням своєї теорії психічної спадковості, він висуває гіпотезу про спадкову схожість процесів уяви. «Щоб довести це, він звертається до вивчення законів асоціації ідей, в основі яких, на його думку, лежать психічні образи. Згодом деякі принципи вивчення образів, використані Ф. Гальтон, лягли в основу дослідження образної сфери в рамках когнітивного напрямку» [3].

Однак, найбільш значуще наукове тлумачення категорія «образ» отримала завдяки психоаналітичному напрямку. У своїх дослідженнях З. Фрейд розглядає образи як відтворення в свідомості інстинктів і потягів. Тобто, психічні образи пов'язують людей не з об'єктивною реальністю, а з внутрішнім світом, відображаючи при цьому його підводні течії і колізії.

Дещо інше бачення «образу» виводить у своїх роботах, учень З.Фрейда, К.Г.Юнг, який представляє образи як первинний активний феномен духовного життя. Відповідно до його ідей, «здатність психіки створювати образи дає людині можливість переживання реальності, оскільки «ми безпосередньо живемо виключно в світі образів»» [5]. При цьому, образи у К.Г. Юнга, це не просто репрезентація, а феномен, який виконує творчу, активну функцію.

Зазначимо, що запропонована К.Юнгом теорія архетипів, під яким розуміють «змістову сторону колективного несвідомого, яке є підсумком життя роду і властиве всім його представникам» [5]. Сам науковець зазначав, що ... «“Я вибрав термін колективне, оскільки йдеться про несвідоме ідентичне у всіх людей і створює тим самим загальну основу духовного життя кожного, будучи за природою понадособистісним”» [5]. Архетипний образ є своєрідним засобом вияву архетипу свідомості. У кожної людини є колективне неусвідомлене, яке утворене із сфери інстинктів та їх відповідників, тобто - архетипів. Тобто, колективне підсвідоме є відображення досвіду попередніх поколінь, збереженого в структурах мозку є за Юнгом колективним підсвідомим на базі якого формуються уявлення про свого та чужого і вимальовується своєрідний образ друга чи ворога.

Ще одним цікавим напрямом в психології, в контексті нашого дослідження є когнітивний напрям, предметом якого стає організація і функціонування внутрішніх розумових процесів, тобто процес переробки інформації. В контексті цього напрямку «образ» розуміється як «... репрезентація в глузді не присутнього об'єкта або події ...» [7]. Де

основним завданням є «спосіб збереження у пам'яті подій і явищ дійсності у вигляді деякої картинки в голові, проекції сцен з реального світу» [6].

У вітчизняній науці до досліджень проблематики способу відображення, в тій чи іншій мірі звертались такі вчені-психологи як: Л.С.Виготський, С.Л.Рубинштейн, А.Н.Леонтьєв, П.Я.Гальперин, Б.Г.Ананьєв, В. П. Зінченко, Л.М.Веккер, С.Д.Смірнов, Н. А. Бернштейн та інші. На їх думку, «здатність психіки відображати реальну дійсність охоплює всі рівні психічної організації: від сенсорно-перцептивного до інтелектуального і — ширше — рівня свідомості. Кожному рівню відображення відповідає специфічний спосіб, що виконує певні функції в психічній організації людини» [11].

З цієї точки зору, «образ» являє собою взаємозв'язок зовнішнього і внутрішнього світу, засіб, який характеризує реальність, що переходить у характеристики внутрішнього психічного простору, який ним породжений.

На думку вітчизняних науковців, перцептивні «образи» є основою для виникнення більш складних за своєю структурою і функціями образів. «До них відносяться так звані вторинні образи (уявлення, образи пам'яті, образи уяви). Головною характеристикою вторинних образів є те, що вони утворюються без безпосереднього впливу об'єктів реального світу, але шляхом операціоналізації і трансформації чуттєвих образів, що збереглися в пам'яті. При цьому структура образу об'єкта може бути змінена» [11].

Отже, підходи до розуміння «образу» в психології дуже різні. Однак, в цілому можемо зазначити, що «образи» зберігають і відтворюють інформацію у пам'яті, а з іншого боку, вони виконують функції медіатора, своєрідної ланки між внутрішнім і зовнішнім світом об'єктів, які полегшують побудову асоціативних зв'язків й упорядковують збережену у пам'яті інформацію. Образи, художні образи виступають своєрідним взірцем для порівняння з реальністю, з реальними подіями.

Констатуючи різні філософські, мистецькі, психологічні підходи до визначення поняття образ можемо зазначити, що «образ» — це своєрідна,

універсальна категорія, яка у своїй суті, закріплює за допомогою символічної мови, духовні та практичні надбання людства. А «художній образ», є вищою формою естетичної образності, яка ґрунтується на «відображенні предметності світу, людина здатна ідеально уявляти і переживати образ реального світу, наповнюючи його своїми емоційними переживаннями» [11]. За допомогою мистецтва та мистецьких засобів, людина може підніматись, розвиватись на культурному рівні і духовно вдосконалюватися, прояснювати свій стан, почуття і вподобання, проникати у найпотаємніші глибини буття, долучатися до культурного досвіду людства, формувати власний та загальний контент буття.

1.2. Складові елементи образу та його стереотипізація

Сучасні наукові дослідження дають можливість скласти загальне уявлення про поняття «образ», з філософської, мистецької, культурологічної, психологічної та ін. точки зору. Тлумачення цього поняття деталізує загальні тенденції розвитку наукових уявлень про цей об'єкт дослідження.

Так на думку С. П. Ожарівської, образ, як і похідне, художній образ – «поняття складне і багатовимірне, пов'язане з уявленнями про відношення мистецтва до дійсності, про роль художника, про внутрішні закони мистецтва, з проблемою художнього сприйняття. Художній образ – це форма віддзеркалення дійсності мистецтвом, конкретна і одночасно узагальнена картина людського життя, що перетворюється в світлі естетичного ідеалу художника, створена за допомогою творчої фантазії. Художній образ є також засобом пізнання і зміни світу, синтетичною формою віддзеркалення і вираження відчуттів, думок, прагнень, естетичних емоцій художника» [11].

Виходячи з цього, в науковій літературі було запропоновано класифікацію образів, в основі кожної класифікації покладено певні ознаки та описова характеристика образів. Так, з «погляду літературного напрямку образи можуть бути: класицистичними, романтичними, символічними, алегоричними.

За своїм характером образи можуть бути: трагічними та комічними.

За місцем у творі образи можуть бути: головними, другорядними та епізодичними.

За ставленням автора образи можуть бути: позитивними та негативними.

За способом сприймання (типом асоціювання) образи ділять на: зорові, слухові, дотикові, смакові, нюхові.

За рівнем художнього узагальнення розділяють: мікрообрази, макрообрази, мегаобрази,

За предметом змалювання образи поділяються на: образи-персонажі, образи-пейзажі, образи-речі, образи-емоції, образи-поняття.

За типом співвідношення між чуттєвим образом та його ідеєю образи ділять на: автологічні та металогічні.» [11].

Окрім зазначених класифікацій у науковій літературі мистецтвознавчого та культурологічного спрямування виділяють образ автора і образ читача. Ці образи, на думку науковців допомагають більш повніше деталізувати сюжет донести загальноприйнятну громадську позицію, виділити основні сюжетні лінії та привернути увагу саме тієї верстви населення до якої було звернено цей твір.

До того ж, літературознавці та мистецтвознавці виділяють образ розповідача (наратора), який виступає і як автор, і як персонаж твору. «Розповідач може бути далеким від автора або виразником авторських ідей. Він може бути спостерігачем, співучасником подій, суддею. Автор може не називати розповідача, але, читаючи твір, можна уявити стать, вік, соціальне становище розповідача» [11].

Використання особи розповідача дає можливість представити таку точку зору, яка відрізняє від авторської, тому, що оповідач є особою, яка знає про всіх, при цьому, розповідач, знайоме глядача з побачним, або з подіями які відбуваються.

Поряд з цим, О.Ф. Лосєв, розглядаючи проблему функціонування «живописної образності», виділяє наступні типи образів, які виводить з різних ступенів образної виразності при цьому, враховуються їх наростаюча інтенсивність та прогресивна насиченість: образ-символ, метафоричний образ, алегоричний образ, образ-індикатор та міфологемний [12]. За допомогою таких образів можливо описати різні складові характеру людини, що і використовують у своїй практиці письменники. Водночас, створення певного образу у творі неможливо без урахування національного характеру персонажа, який би відрізняв його від представників інших народностей.

Не менш важливу роль відіграють архетипні образи. Обґрунтоване поняття архетипу, запропоноване К.Г. Юнгом свідчить, що — «це змістова сторона колективного несвідомого, яке є підсумком життя роду і властиве всім його представникам. “Я вибрав термін колективне, оскільки йдеться про несвідоме ідентичне у всіх людей і створює тим самим загальну основу духовного життя кожного, будучи за природою понадособистісним”» [11]. Виходячи з цього, можемо зазначити, що у кожної людини є колективне неусвідомлене, яке утворилося з сфери інстинктів та їх відповідників — архетипів. За Юнгом, колективне підсвідоме є відображенням досвіду попередніх поколінь, збереженого в структурах мозку.

Сучасні автори дають таке визначення архетипів: «Це архаїчний культурний першообраз, уявлення, символ про людину, її місце у світі і суспільстві, нормативно-ціннісні орієнтації, що задають зразки життєдіяльності людей, які проросли через багатовікові класи історії і культурних трансформацій і зберегли своє значення і смисл у нормативно-

ціннісному просторі сучасної культури» [31]. Тож, в архетипах фіксуються ідеї, образи, мотиви поведінки, стабільні комплекси переживань і уявлень, які повторюються з епохи в епоху.

В сучасній культурологічній науці також виділяють культурні архетипи, під якими розуміють константні моделі соціокультурного життя. Виділяють два види архетипів: «універсальні архетипи культури: “золотий вік”, хаос, вогонь і етнокультурні» [31]. Так, А. Нямцу відзначає: «... останні, які представляють собою константи національної духовності, які виражають і закріплюють основні властивості етносу як культурної цілісності. Кожна національна культура має свої культурні архетипи, які визначають характер, особливості світогляду, художньої творчості даного народу» [31].

Кожна людина є носієм певного архетипу, який базується на ґрунті національного підсвідомого того етносу в якому він виріс. «Основними архетипами української ментальності є архетипи душі, землі, матері, родини, хати, хлібороба, воїна-кочівника, дороги, вогню, гори, моря» [11]. Ці архетипи колективного несвідомого творили національний характер та формували певний образ українців, створювали своєрідний портрет індивіда, який би представляв націю. Водночас, при формуванні відповідних архетипів народу на соціальному, міжнаціональному рівні відбувається формування стереотипів. І в цьому процесі можливі певні відхилення як в позитивний бік так і в негативний, адже зародження стереотипів відбувається в процесі взаємодії різних народів. А в подальшому вони стають основою першого сприйняття в процесі спілкування між різними народами і нерідко, існуючі стереотипи є породженням авторів, які створюють ті чи інші мистецькі твори.

В свою чергу, автори при формуванні персонажів намагаються змалювати їх образ, який базується на психологічному портреті. Адже, портретування – «це процес моделювання автором зображення персонажу», з урахуванням «зовнішності,

певних кінетичних характеристик, рис характеру, інтелекту, динаміки, або ж мовних особливостей, з яких можна дізнатися певну психологічну характеристику героя».

Для того, щоб скласти «психологічний портрет» науковці запропонували використовувати певні засоби його визначення. Так, на думку академіка Ананьєва, «кожна людина наділена яскравою індивідуальністю, яка поєднує її природні та характерні лише для неї особливості. Через індивідуальність відкривається своєрідність особливості, її здібності, бажана сфера діяльності. В індивідуальності виділяють базові та програмуючі властивості» [11]. До базових, на його думку, відносяться: характер, темперамент, здібності людини. Саме завдяки базовим властивостям розкриваються динамічні особливості психіки індивіда: активність, темп реакцій, емоційність, пластичність, чуттєвість, тим самим відбувається формування певного стилю поведінки і діяльності людини. «Базові якості - сплав вроджених та набутих в процесі виховання та соціалізації характеристик особистості» [27, с. 109].

Програмуючі якості, виступають головною рушійною силою розвитку індивідуальності особистості, а це - інтелект, самосвідомість та спрямованість. «Індивідуальність має власний внутрішній світ, самосвідомість та саморегуляцію поведінки, які формуються та діють як організатори діяльності "Я"» [27, с. 109].

Спираючись на якості особистості, можливо скласти її психологічний портрет, який має наступні компоненти: темперамент; характер; здібності; спрямованість; інтелектуальність; емоційне забарвлення; вольові якості; вміння спілкуватись; адекватну самооцінку; достатній рівень самоконтролю; здатність до діяльності і особливо в колективі.

Для виокремлення специфічних рис психологічного портрету потрібно деталізувати його основні компоненти. Так, темперамент є вродженим базисом нашої особистості, він базується на особливостях

нервової системи людини та залежить від будови тіла людини, обміну речовин в організмі. «Особливості темпераменту являються спадковими, тому надзвичайно погано піддаються зміні. Темперамент визначає стиль поведінки людини, способи, яким людина користується для організації своєї діяльності. Тому при вивченні характеристик темпераменту зусилля мають бути направлені не на їх зміни, а на пізнання особливостей темпераменту для визначення типу діяльності людини» [7, с. 198].

Знання темпераменту та особливостей природної організації нервової системи, що здійснює вплив на психіку людини, необхідне для деталізації можливостей людини адекватно реагувати в тій чи іншій ситуації [7, с. 206].

Характер, що представляє собою сукупність стійких індивідуальних особливостей особистості, які проявляються у діяльності та в процесі комунікації, що обумовлені типовими для неї засобами поведінки. «Ті особливості особистості, які відносяться до характеру, називають рисами характеру. Риси характеру - це не випадкові прояви особистості, а стійкі особливості поведінки людини, які стали властивостями самої особистості. У характері виражаються не випадкові, а найбільш типові, суттєві особливості людини» [7, с. 223].

Виходячи з цього зазначимо, що в структурі характеру виділяють 4 групи рис, які визначають ставлення особистості до певного виду діяльності, а саме:

«• до праці (наприклад, працьовитість, схильність до творчості, сумлінність у роботі, відповідальність, ініціативність, наполегливість і протилежні їм риси - лінь, схильність до рутинної роботи, безвідповідальність, пасивність);

• до інших людей, колективу, суспільства (наприклад, товарицькість, чуйність, повага, колективізм і протилежні їм - замкнутість, черствість, бездушність, грубість, презирство, індивідуалізм);

- до самого себе (наприклад, почуття власної гідності, правильно зрозуміта гордість і пов'язана з нею самокритичність, скромність і протилежні їм - зарозумілість, іноді переходить в марнославство, образливість, егоцентризм, егоїзм);
- до речей (наприклад, акуратність, ощадливість, щедрість або, навпаки, скупість і т. п.)» [3].

Зауважимо, що характер формується у процесі соціалізації людини і набутого досвіду та виховання. При цьому, базисом сформованого характеру є морально-вольові якості особистості. Людина із сильною волею визначає власні наміри і вчинки, має самостійність. Вона більш рішуча і наполеглива у досягненні цілей. І навпроти, слабохарактерність ототожнюється із безвольністю людини. «Навіть при багатстві знань і різноманітності здібностей слабохарактерна людина не може реалізувати всіх своїх можливостей» [27, с. 223].

Ще одним компонентом портрету виступають здібності, «це індивідуальні особливості, тобто те, що відрізняє одну людину від іншої. До здібностей належать, наприклад, музичний слух і почуття ритму, необхідні для успішних занять музикою; швидкість рухових реакцій, необхідна при заняттях деякими видами спорту; тонкість розрізнення кольорів – для художника-живописця» [32, с. 108].

Здібності проявляються у задатках, а їх прояв можливий лише завдяки розвитку у відповідній діяльності. Виходячи з цього здібності поділяють на загальні та спеціальні. Перші зумовлюють схильність до різних видів діяльності та формуються розвитком інтелекту і властивостей особистості. Завдяки їм відбувається готовність до праці, потреба працювати, працьовитість і працездатність. Окрім цього, відбувається розвиток творчого мислення, гнучкість розуму, формування вмінь орієнтуватися в складних ситуаціях, адаптивність та висока продуктивність розумової діяльності.

«Загальні здібності виступають як соціально-психологічна основа розвитку спеціальних здібностей до певного виду діяльності: музичної, дослідницької, викладацької та ін.» [14, с. 56].

В основі спрямованості особистості лежить мотивація її діяльності, поведінка, задоволення потреб. Спрямованість виокремлює, упорядковує та деталізує діяльність людини, адже відповідно до теорії Маслоу, спрямована на реалізацію задоволення від вітальних потреб до реалізації творчих здібностей. І саме реалізація цього неможлива без інтелектуальних здібностей. В свою чергу, «інтелект - це система психічних процесів, що забезпечують реалізацію здатності людини оцінювати ситуацію, приймати рішення і відповідно до цього регулювати свою поведінку. Інтелект особливо важливий в нестандартних ситуаціях - як символ навчання людини всьому новому» [7, с. 223].

Так, французький психолог Ж. Піаже вважав, «однією з найважливіших функцій інтелекту взаємодію з навколишнім середовищем через адаптацію до неї, тобто вміння орієнтуватися в умовах і відповідно будувати свою поведінку. Адаптація може бути двох видів: асиміляція - пристосування ситуації через зміну умов до людини, її індивідуальному стилю розумової діяльності, і акомодация - пристосування людини до мінливих ситуації через перебудову стилю мислення» [11, с. 98].

У науковому обігу існує думка, що психічне життя людини «ділиться на три відносно самостійні сутності: розум, воля і почуття, або емоції. Розум і воля в якійсь мірі підкоряються нам, емоції ж завжди виникають і діють поза нашою волею і бажання. Вони відображають особисту значимість та оцінку зовнішніх і внутрішніх ситуацій для життєдіяльності людини у вигляді переживань. У цьому суб'єктивність і мимовільність емоцій» [25, с. 89].

Всі емоційні явища можна поділити на емоції, почуття, настрої та стресові стани і афекти. Саме в такому порядку виникають і протікають емоційні явища, адже емоція - тривала реакція, що виникає не тільки як

реакція на певні події, але й на згадування та уявленні події. Така реакція зумовлена відображенням події у формі узагальненої суб'єктивної оцінки. А найбільш потужна емоційна реакція на подразники є афект. Така реакція зумовлена тим, що афект завжди ситуаційний, достатньо інтенсивний і відповідно нетривалий.

«Почуття - стійкі емоційні стани, що мають чітко виражений предметний характер. Це відносини до конкретних подій або людей.

Настрої - тривалі емоційні стани. Це той фон, на якому протікають всі інші психічні процеси. Настрій відображає загальну установку прийняття або неприйняття світу. Превалювання у даної людини конкретного настрою, можливо, пов'язане з його темпераментом» [25, с. 109].

Ще однією складовою портрету виступають комунікація, саме завдяки їй відбувається передача повідомлень що мають певний зміст і сенс. «Ця передача впливає на поведінку людини, дії і вчинки, стан і організованість її внутрішнього світу» [30, с. 67].

Отже можемо зазначити, що «психологічний портрет особистості, немов мозаїка, складається з величезної кількості складових, які складаються в загальну картину, що дозволяє набагато глибше зрозуміти людину» [30, с. 69].

В той же час, при формуванні психологічного портрету (образу) персонажу, ми можемо зтикнутись з певними комунікативними бар'єрами його сприйняття в суспільстві. Адже, як і персонажів так і звичайна людина при комунікативному впливі зтикається з стереотипізацією.

Стереотип — це стійкий спрощений образ або соціальної групи, або явища, яке ґрунтується не на особистому досвіді, а сприймається ззовне. При цьому, не можна говорити, що стереотипи є виключно негативним явищем. Вони з'явилися як ментальні ярлики, щоб допомогти мозку орієнтуватися у просторі. У первісних суспільствах, стереотипи допомагали людям швидко відрізнити хижих тварин від домашніх,

виділяти чужинців серед свого оточення. Так, виділялись певні характерні зовнішні риси своєї групи (колір шкіри та волосся, мова, поведінка), щоб «сканувати» інших і розуміти, хто друг, а хто ворог. З часом коло спілкування людини перестало обмежуватися власним племенем, а соціальних груп ставало дедалі більше, тим самим ускладнювалась взаємодія для людей, що породжувало дедалі більше стереотипів.

Сучасна людина засвоює стереотипи завдяки сім'ї, засобам масової інформації, професійним групам. Здебільшого, стереотипи сприймається некритично і приймається "на віру". Більш того, можливий особистий подальший досвід часто «підганяється» під стереотип, а зміна переконань, які сформувались, відбувається дуже повільно.

Стереотипи мають значний вплив на взаємодії між окремими людьми та соціальними групами. При цьому часом стереотипи містять спотворений і підкреслено негативний образ об'єкта — тоді їх називають упередженнями чи забобонами. Упередження часто використовуються пропагандою для формування певної громадської думки, щоб допомагати замовнику пропаганди досягати поставленої мети, користуючись підтримкою людей. Так, стереотипні візуальні образи використовувалися нацистською Німеччиною як із інструментів для розпалювання ненависті до єврейського народу [17].

На сьогоднішній день існують стереотипи до будь-якої соціальної групи. Найбільш поширені такі види стереотипів:

Гендерні. Залежно від гендера дають людям різні характеристики та ролі у суспільстві. Незважаючи на успіхи руху за права жінок у ХХ столітті, гендерні стереотипи продовжують існувати.

Етнічні або національні. Набір уявлень про зовнішність, рівень інтелекту та характер представників різних національностей. Ці уявлення є хибними та мають мало спільного з дійсністю. Однак, при надмірній експлуатації ці стереотипи можуть спричинити міжнаціональну ворожнечу.

Вікові - в наші дні їх часто називають ейджизм. Діють в обидві сторони: молодих сприймають як некомпетентних чи наївних, а літніх – як немічних чи застряглих у минулому.

Релігійні – набір уявлень про представників різних конфесій.

Соціальні чи класові. Ділять людей на групи за рівнем статку та соціальним статусом. Такі стереотипи використовувались комуністичними режимами для мобілізації населення на боротьбу із «ворожим класом». Так, радянська пропаганда створювала негативний образ заможних селян («куркулів»), щоб спровокувати інші групи на боротьбу з ними [24].

За зовнішністю — додавання певних рис особистості і характеру людині, які ґрунтуються на її зовнішності. Так, про людину роблять висновки «зустрічаючи по одягу», навіть не дізнавшись її.

Отже, можемо зазначити, що поняття образ багатогранне і включає в себе увесь спектр характеристик які дозволяють авторові скласти певний портрет персонажу враховуючи його внутрішні та зовнішні характеристики. Відповідно ці характеристики впливають з психологічного портрету зібраного образу персонажа. І як неминуче, можуть стикатись з певними стереотипами у сприйманні цього персонажу з боку споживача (суспільства).

1.3. Образ українців в історії кінематографії

В науковій, публіцистичній літературі останніх років автори публікацій неодноразово піднімали питання пов'язане з культурно-мистецьким, психологічним, соціологічним та ін.. образом українця. Тобто, бажання зобразити портрет людини яка ототожнює себе з національною більшістю що проживає на території України або вважає себе українцем за національним походженням. Ці спроби наштовхуються

на порівняльну характеристику сучасного українця з тими історичними відомостями які дійшли до нас завдяки «подорожнім запискам», етнографічним розвідкам проведених в ХІХ столітті, історичним відомостям та споминам відомих особистостей минулого. Окремим джерелом, завдяки якому можливо деталізувати образ українця є мистецькі твори які описують життя людей тієї чи іншої епохи, певного історичного періоду.

Однак, з плином часу змінюється і зовнішній вигляд, і моральні, етичні вподобання та культурні цінності, все це невпинно впливає на загальний портрет українського народу. Звісно, що зберігаються базові соціокультурні цінності, специфічні для даного етносу, але у загальному розумінні образ українця відповідає викликам і вимогам сьогодення часу.

Для деталізації портрета сучасного українця звернемось до інформації держстата. Так, відповідно до оприлюднених на сайті Держстату даних, « середній зріст і вага повнолітніх українців становлять 169 сантиметрів і 75 кілограмів. Середній зріст жінок становить 164 сантиметри, вага - 71 кілограм, що на кілограм більше, ніж у минулому році. А середній зріст і вага українських чоловіків за рік не змінилася і становлять 175 сантиметрів і 80 кілограмів» [22].

Крім цього повідомляється, що більшість українців мають нормальну масу тіла - 42,4%. Поряд з цим існують певні відхилення, так відсоток з надлишковою вагою становить - 39,7% українців, знижену масу тіла мають 1,2%, а ожирінням страждають - 16,0%, крайнє ожиріння мають - 0,7% людей. Адже, за даними "Універсальної інвестиційної групи", українці з'їдають понад 100 кг хліба на рік на душу населення, що на 50-75% більше, ніж у Європі [24].

Визначаючи ступінь маси тіла у українців, потрібно деталізувати ставлення їх до спорту. «Українці не займаються фізкультурою і спортом. Водночас сексом українці займаються 108 разів на рік (за даними

дослідження компанії Durex). Середньосвітовий показник становить 103 рази на рік.

При цьому, українці воліють не займатися фізкультурою і спортом, а дивитися у телевізорі, як це роблять інші. За даними Research&Brandihg Group 2008 року, 54% українців жодного разу протягом року спортом не займалися, і тільки 5% роблять фізичні вправи постійно» [24].

Відповідно до цього, «живуть українці менше, ніж гондурасці, але довше, ніж росіяни. Очікувана тривалість життя українця становить 68 років: для жінок - 74 роки, а для чоловіків - 62 роки. За цим показником Україна посідає 150-те місце з 223 країн світу, тобто десь між Гондурасом і Монголією» [22].

Водночас, зазначимо, що найчастіше діти народжуються у батьків у віці 30-39 років. Тоб то збільшується батьківський вік сучасних українців. Однак, «до рівня радянського періоду і до європейських показників українцям поки далеко. За кількістю дітей на одну жінку Україна випереджає лише Молдову і Білорусь (1,3 порівняно з 1,28 і 1,21 відповідно), тоді як у Центральній Європі цей показник коливається від 2 у Франції до 1,4 у Німеччині.» [4]. Ці показники знаходяться у прямій залежності від рівня зайнятості українців. Так, «кожен працюючий українець утримує одного пенсіонера і ще одного бюджетника. Тільки 44% населення країни трудиться в економіці. При цьому в Україні з 18,3 млн. працівників майже 1 млн. осіб зайняті у сфері державного управління, 1,33 млн. - у сфері охорони здоров'я і соціальної допомоги, 1,7 млн. - це викладачі, вчителі, науковці, вихователі та інші зайняті в сфері освіти.» [22].

Ще одним важливим фактором портрету українців є розвиток культури та освіти. «Українці мало читають та рідко ходять у кінотеатри. За даними тижневика, в Україні інтерес до читання виказують лише 27% населення. Книги в Україні купують тільки 40-45% жителів, з них трохи більше половини купують більше 10 книжок за рік. В той же час,

кінопрокатники щорічно повідомляють про значне зростання відвідуваності кінотеатрів, за кількістю кіноглядачів Україна однаково плететься далеко за Європою. В Україні на душу населення припадало 0,46 відвідувань кінотеатрів (продано 21,5 млн. квитків)» [23].

«Щодо рівня освіти, то частка населення віком 25 років і старшого, що має рівень освіти не нижчий від першого (бакалаврського) рівня вищої освіти (базова вища), становить 29,4%. При цьому, середня тривалість навчання осіб віком 25 років і старшого становить 12,4 року» [23].

Тож можемо зазначити, що сучасний українець, це доволі нова особистість. На думку Елли Лібанової, протистояння України та російської федерації вплинули на певні зміни в українському суспільстві. А саме, «з'явилася довіра до влади. Україна ніколи за всю новітню історію не демонструвала такої єдності, як зараз. Соціологічна група «Рейтинг», яка проводить опитування із 2011 року, зафіксувала другий випадок підтримки більшістю населення напрямку руху країни — 76% (перший був у 2019-у — 52%), а понад 90% співвітчизників вірять у перемогу України. Єдність — небачена. По друге, в Україні сформувалося дуже сильне й відповідальне громадянське суспільство. І, на відміну від 2014-го, нині до громадянського руху долучено значно більше людей. Сьогодні громадянське суспільство зрозуміло свою силу й свою відповідальність. Саме наявність розвиненого потужного та відповідального громадянського суспільства — головна ознака справжньої демократії, яка, на жаль, дається Україні дуже дорого, яку ми вистраждали. В третіх, Традиційно прийнято вважати, що для українців «Я» значно важливіше за «Ми», тобто ніколи колективізм не визнавався нашою сильною рисою. А от зараз «Я» відступає перед «Ми». Люди розуміють, що поодинці сьогодні не вижити, і ми маємо об'єднатися, щоб разом подолати ворога. Отже, третя суспільна зміна — формування колективізму. В четвертих, Українці врешті-решт позбулися свого комплексу меншовартості. Ну, чому це я дурніша за якогось професора з Москви чи з Вашингтона? Але чомусь більш

аргументованими вважалися висновки закордонних фахівців. І це стосувалося не тільки науки. Й от нині ми цього починаємо позбуватися — уже ніхто не вважає українських вояків гіршими за, скажімо, російських, українських політиків слабшими за французьких чи німецьких. Наразі Україна розуміє справедливість своїх претензій на абсолютно іншу, значно важливішу роль на, щонайменше, європейській цивілізаційній мапі. І впритих, попри війну ми стали людянішими. Так, ми єдині в своїй ненависті до ворога, але водночас одне до одного ставимося значно людяніше. Співгромадяни зрозуміли, що є речі важливі, а є другорядні. І допомога одне одному йде як у контексті «Я/Ми», так і через співчуття. Співчуття до тих, хто потрапив у дуже скрутні умови» [22].

Відбулись кординальні зміни у переконаннях, відчуттях та бажаннях (додаток). Так, українці, якщо знаходяться в Україні хочуть будувати тут своє майбутнє, головним пріоритетом після війни бачать боротьбу з корупцією, хочуть закрити кордони з російською федерацією, встановлення кордонів 1991 року, жодних територіальних поступок, адже вірять у перемогу, нехоче відновлення СРСР та радянських порядків і вождів, вважає дружніма західні країни: Польщу, Британію, Чехію, США, країни Балтії. На особистому рівні, свободу цінує більше за рівність, пишається своїм громадянством, почувається вільною людиною, вважає українську мову рідною, пишається символами України, вважає Україну успішною державою, готовий захищати Україну, найбільше довіряє ВСУ, волонтерам і хоче бачити майбутню Україну впливовою європейською державою.

Отже, зважаючи на певні перетворення у свідомості українцев можемо зазначити (дослідження Писаренко Наталії Олегівни), що сучасному українцю властива дистантна поведінка, «... з елементами егоцентризму, прагнення посісти відокремлену позицію у групі; у нього немає прагнення підтримувати загальногрупові інтереси; він надає перевагу ролі неформального лідера. Стиль мислення нешаблонний,

творчий. Орієнтується на власну думку і мінімально залежить від факторів середовища. Реагування, обумовлене безпосередніми потребами, виражена тенденція до спонтанної самореалізації і висока мотивація досягнення, активний вплив на оточення» [3].

Водночас, спостерігається стиль міжособистісних стосунків, який властивий особам, що прагнуть співробітництва з референтною групою, до того ж наявні дружні стосунки з оточуючими та відбувається підкреслення своєї причетності до інтересів більшості. «Їм властивий високий рівень тривожності і низький – агресивності; екзальтованість; ентузіазм; чутливість до емоційного настрою групи; широке коло інтересів при певній поверховості» [2].

На думку респондентів, для типового українця характерні наступні риси: оптимізм, висока активність, нонконформність, егоцентричність, швидкість реакцій, виражена мотивація досягнень, тенденція до домінування (роль неформального лідера), підвищений рівень домагань.

При цьому, образ “Я” має багато спільного з образом типового українця, що свідчить про сформовану етнічну ідентичність у більшості респондентів.

РОЗДІЛ 2

КІНОМИСТЕЦТВО ЯК ЗАСІБ ВЕДЕННЯ ПРОПАГАНДИСТСЬКОЇ ВІЙНИ

2.1. Використання мистецьких засобів у пропаганді

Сьогодні коли Україна знаходиться в горячій фазі війни, мистецтво допомагає населенню відволіктись від викликів часу, дає можливість виразити свої переживання та побоювання. З іншого боку, мистецтво виступає своєрідним засобом релаксації, засобом побороти отримані травми, вираження себе та дає можливість виплинути свій біль.

З іншої точки зору, різні види мистецтва використовувались владою для досягнення поставлених цілей, а саме, донесення до населення точки зору правлячої верхівки. Тоб то, твори мистецтва стають знаряддям в руках пропагандистів.

Сам термін пропаганда тлумачиться, як «форма комунікації, спрямована на поширення в суспільстві — світогляду, теорії, твердження, фактів, аргументів, чуток та інших відомостей для впливу на суспільну думку на користь певної спільної справи чи громадської позиції.

У широкому розумінні — поширення соціально-політичних, природничо-наукових та інших знань з метою їх втілення у суспільну свідомість; у вузькому розумінні — ідеологічно спрямована діяльність будь-якої партії для формування у конкретних верств населення певних поглядів і уявлень (світогляду)» [19].

На думку Г. Почепцова, основною ознакою пропаганди є «комунікаційні технології, які спрямовані на забезпечення високого рівня імовірності досягнення результату відповідно до стратегічного плану з акцентуванням уваги на системності процесу, що передбачає цілеспрямований вплив на цільову аудиторію» [18]. Тобто, пропаганду

можливо розглядати як інструмент впливу. Мистецтво, як зазначають науковці, також виступає певним інструментом впливу на аудиторію. А в умовах війни вони набувають особливого значення, виступаючи в ролі ретрансляторів певної думки.

Справа в тім, що пропаганда має доволі довгу історію, але в тім розумінні у якому ми її сьогодні сприймаємо вона отримала в ХХ столітті. Інтенсивний розвиток пропаганда розпочала в період I Світової війни, а під час II Світової війни вона отримала наукове підґрунтя та стала додатковою зброєю в усіх лагерьх супротивників.

Як визначає Н.М.Савчук, «до головних структурних складових пропаганди відносять: адресанта (відправника); власне інформацію; її джерело та адресатів (одержувачів). Успішність пропаганди залежить від існування основної тези, легкого її розуміння масовою аудиторією, а також унеможливлення її критики (аргументованість тез, їхня неузгодженість одна з одною). Крім того, лише за умови врахування всіх складових пропагандистського процесу (змістового наповнення, цілей, професійної підготовки штату, підбору засобів, способів, прийомів і методів дії ідеологічного контексту, специфіки цільової аудиторії, впливу умов навколишнього середовища на пропаганду, а також на її аудиторію) може бути забезпечена успішність пропаганди» [20].

Тобто, пропаганда, виступає своєю системою, яка діє у продовж певного часу на конкретну аудиторію, надаючи їй потрібну інформацію, при цьому кожен раз ця інформація підтверджує стале твердження, надаючи можливість для родумів, а в подальшому і формуванню в аудиторії потрібних кліше поведінки.

Для деталізації пропаганди в науковому світі, використовують її класифікацію. Найчастіше використовують класифікацію відповідно до джерел та природи повідомлення, а саме:

«Біла пропаганда загалом походить з відкритого доступного джерела та характеризується м'якшими методами переконання, такими як

стандартні техніки відносин з громадськістю та однобічним поданням аргументів.

Чорна пропаганда подається ніби з одного джерела, проте насправді є з іншого. Маскування правдивого джерела пропаганди є найпоширенішим, коли це пропаганда ворожої країни чи організації з негативним іміджем.

Сіра пропаганда — це пропаганда без визначеного джерела чи автора. Основне призначення сірої пропаганди полягає в тому, щоб змусити ворога повірити в брехню використовуючи так звані солом'яні аргументи.

Позитивна (конструктивна) пропаганда прагне довести до споживача ті або інші переконання в дохідливій формі. Мета позитивної пропаганди — сприяти соціальній гармонії, злагоді, вихованню людей згідно із загальноприйнятими цінностями. Позитивна пропаганда виконує виховну та інформаційну функції в суспільстві. Вона здійснюється в інтересах тих, до кого скерована, а не обмеженого кола зацікавлених осіб. Позитивна пропаганда, на відміну від негативної, не переслідує маніпулятивної мети. Проте, оскільки «загальноприйняті цінності» вже й без пропаганди є загальноприйнятими, справжня мета «конструктивної» пропаганди часто розходяться з тими, які декларуються пропагандистам.

Негативна (деструктивна) пропаганда нав'язує людям ті або інші переконання за принципом «мета виправдовує засоби». Мета негативної пропаганди — розпалювання соціальної ворожнечі, нагнітання соціальних конфліктів, загострення суперечностей у суспільстві, пробудження низинних інстинктів у людей тощо. Це роз'єднує людей, робить їх слухняними волі пропагандиста. Технологія створення «образу ворога» дозволяє згуртувати натовп навколо пропагандиста, нав'язати натовпу вигідні йому переконання і стереотипи. Основна функція негативної пропаганди — створення ілюзорної, паралельної реальності з «перевернутою», або спотвореною системою цінностей, переконань,

поглядів. Негативна пропаганда активно використовує низьку критичність та навіюваність мас щоб маніпулювати цими масами в інтересах невеликої групи осіб» [14].

Зазвичай засобами поширення пропаганди виступають різні види мистецтва. Так, на думку Оксани Прасюк та Юлії Пастух, засобам поширення пропаганди і в 1944 році приділяли значну увагу. Так в збірці «Значення пропоганди» виданої Обласним осередком пропаганди організації українських націоналістів, пропонується чітка класифікація засобів пропаганди, яка складається з чотирьох типів:

- «1) живе слово (вигляді промови, виступів, відгуків тощо);
- 2) друковане слово (книги, брошури, часописи);
- 3) мистецькі засоби (твори художньої літератури, образотворчого мистецтва, музика);
- 4) технічні засоби (кіно, радіо).» [25].

А на сучасному етапі розвитку суспільства виділяють ще один засіб трансляції пропагандистських наративів це – Інтернет.

В той же час, значна частина мистців в усі часи або прямо, або опосередковано обслуговувала інтереси правлячої верхівки нашого суспільства. Тобто, особистісне ставлення митця, його погляди сприймались суспільством як еталон наслідування, взірць.

Як і сьогодні, маємо приклади, чимало талановитих митців долучались до пропаганди керуючись різними чинниками, це і за для виживання, адже держава добре фінансувала та підтримувала їх. Це і дійсна підтримка розділених провласних поглядів. Це і соціальні чинники – статус, впізнанність, відомість тощо.

Таким чином, на думку Драбюк С.С., ми заходимо в область культурної пропаганди, де відбувається «поширення певних політичних, ідеологічних поглядів через твори мистецтва, за допомогою відомих діячів культури чи інфлюенсерів» [9].

Митці, підтримуючи пропагандистку машину спрямовували свою творчість на формування певних образів, створювали певні портрети, які не відповідали дійсності і принижували національний статус формуючи тим самим негативне ставлення до усього народу. Неодноразово в літературних творах автори змальовували недолугий, мішкуватий, трішки тупуватий портрет українця. При цьому, за радянський період, негативного значення, яке порівнювали з фашизмом, набули представники ОУН та УПА. Наративи які використовувались за радянської влади стали основними в пропаганді сучасної російської федерації. Запозичені образи Бандерівців підмінювались поняттям фашизм.

Дещо подібна ситуація відбувалась і в образотворчому мистецтві. Фондументальні мистецькі пам'ятки формували загальний образ двох братніх народів, при цьому, один – російський, був старшим, а значить мудрішим тощо. Такаж ситуація була і в образотворчому мистецтві.

Дещо інше використання в процесі пропаганди було у музичних творів. Композитри, виконавці позбавлялись авторста, а їх творчість проголошувалась надбанням великого народу. Тим самим невілювалась національна приналежність.

Цікавим, на нашу думку, є використання в пропагандистських цілях театрального та кіномистецтва. Ці два візуальні види мистецтва дозволяють створити своєрідну катринку, яка у певних моментах могла замінити історію, або спрямувати її в інше русло. Навіть є випадки, коли завдяки кіномистецтву створювались міфи, які у подальшому сприймались як історичний факт. Як приклад, можемо навести створення художнього фільму «Олександр Невський», «Чапаєв», «Панцерник Потьомкін» та ін..

Отже, мистецтво, опинилося заручником влади та тієї пропагандистської мишини, яка розкручувала свій механізм державотворення. Створені кіношні образи, пройшли крізь час, за часів радянського союзу, і набравши нових рис, сьогодні у фільмах російської федерації стоять на порозі нового міфотворення.

2.2. Особливості трансляції образу українців за допомогою кіномистецтва

З створенням СРСР, більшовики, узурпували владу в своїх руках і для її підтримки потрібно було постійно її підтримувати. Ідеологічна складова в тоталітарній системі керівництва країною рад неможливо було без контролю над літературою, пресою, радіомовленням, телебаченням, театральним мистецтвом та іншими сферами життєдіяльності громадян. Політична пропаганда стала всеохоплюючою, адже застосовувалася в різних галузях мистецтва, зокрема: літературі, кінематографії, театрі та образотворчому мистецтві та в засобах масової комунікації - пресі, радіомовленні.

В радянському союзі, за підтримки правлячої партії, стрімкими темпами почав розвиватись кінематограф, лише в Україні існували дві кіностудії, які випускали значну кількість фільмів і на яких працювали знанні у всьому світі режисери. Наприклад, фільм О.Довженка «Земля» 1930 р., який на думку відвідувачів Брюсельської виставки 1958 р., входить у дванадцятку кращих світових шедеврів. Тож, кіномистецтво стало складовою частиною програми підпорядкування всіх сфер життя радянського союзу ідеологічному впливу комуністичної партії. Адже, практично починаючи із своєї появи, кінематограф став новим, достатньо потужним засобом просування у маси не тільки загальнодержавних та загальнолюдських цінностей, а й формування потрібної владі думки, тобто ідеологічної парадигми.

Виходячи з цього, радянська влада поступово, за допомогою кінематографу почала змальовувати образ українця, тим самим формуючи ставлення до всього народу. Це природно, адже інші ставляться до тебе так як вони тебе сприймають, як тебе бачать, які риси характеру змальовують, як тебе проєціюють. «Жодні дипломатичні декларації, палкі запевняння. споконвічній «історичній дружбі» не переконують, якщо в сусідній країні

нас показують дурнями, пройдисвітами, зрадниками і негідниками. Не переконують саме тому, що перше – це офіціоз, а друге – від душі, справжнє, природне» [21].

Отже, після детального аналізу проекції образу українців в кінематографі, можемо виділити три етапи поступового невілювання позитивного образу і перетворення його у негативний образ – образ ворога. Так, мистецтвознавці виділяють 20-30 – ті роки ХХ століття як період реального портрета українця. Після 30-х років і до 90-х в кінематографі формується поплюжений образ радянського українця. Період з 90-х років ХХ століття і до 2014 року – перехідний період розділу українського суспільства на два табори. І починаючи з 2014 року в російському кінематографі інтенсивно продукується образ українця, як образ вбивці, нелюда, відбувається пряме порівняння з нацистами.

Для деталізації особливостей формування образу українця в російському кінематографі, деталізуємо загальні тенденції які існували у тодішній політиці держави. Отже, аби закріпити у суспільстві вірні цінності комуністичного суспільства, в СРСР основним, у мистецькій площені, став метод соціалістичного реалізму, який поширювався на всі мистецькі твори. У різні періоди, цей метод задовольняв різні ідеологічні цілі. В 30-их роках возвеличував колективізацію, під час Другої світової війни — патріотизм і т. д.

«Соцреалізм мав на меті показувати життя простих людей, які в той час викристалізувалися в образ робітника. Головний герой, сумлінний трудівник, мав працювати на благо народу, країни та світлого мабутнього, яке ось-ось настане. Важливим був також елемент самопожертви героя, який розуміє вищість ідеї комунізму над його потребами. Таким чином через кіно комуністична влада формувала народні цінності» [18].

Звісно, що окрім позитивного героя, який уособлює у собі основні принципи народного буття, завжди існував чітко окреслений антагоніст. Зазвичай, це селянин, який протистояв вступу до колгоспу, нацисти та їх

поплічники, які прийшли зруйнувати мир та побудувати власну імперію, а пізніше, в часи Холодної війни, антигероєм став підступний американський шпигун або вітчизняний перевертень (як правило, він був колишнім офіцером царської армії або відступником в період другої світової війни).

Вцілому, кінематографічна традиція депопуляції України та українців простежується вздовж усієї історії радянського кінематографу. Так, на думку мовознавця, політолога і директора українського кіноклубу Колумбійського університету (США) Юрія Шевчука, « Якщо подивитися на фільми Кіри Муратової, яка з 1961-го року до своєї смерті працювала в Одесі, то в її фільмах України немає, як такої. В її фільмах немає українців за рідкісними винятками кримінально-божевільного персонажу, який в одному з її фільмів говорить чистою українською мовою, створюючи в нас асоціацію між українською мовою і божевіллям.

В фільмах Балаяна Україна теж переважно депопульована від українців. Коли ми бачимо його фільм «Полеты во сне и наяву», тяжко впізнати в тому фільмі Україну.

І ця інерція депопуляції України від українців лишалася достатньо сильною і після отримання незалежності. Наприклад, робилися цілі серіали, де показується Львів, і там персонажі говорять російською мовою. Чи ви можете собі уявити Париж, де б говорили німецькою? Французи подумали б, що це окупація, а нам пропонується як норма. І це цілий український кінематограф в незалежній Україні, де українців немає або українці говорять російською мовою, і це не українці вже» [29].

Отже, за радянські часи українців зображали як веселих, життєрадісних, але другорядних чи епізодичних персонажів. Натомість, як протиполог, росіян бачили головними героями, які завжди були прикладом розуму, сміливості та вірності ідеям.

Поряд з цим, деталізувалась вічна «дружба народів» і спільна боротьба росіян та українців проти ворогів, що було наскрізною темою кінематографу радянського періоду.

Так, завдяки центру протидії дезінформації при Раді національної безпеки та оборони України, було зроблено добірку фільмів радянського періоду в яких показано дискредитацію та демонізацію образу українців в очах глядачів. Паплюжені образи українців знаходимо у фільмах:

- «Тарас Шевченко» 1951 рік. - головний персонаж розмовляє російською мовою, цікавим моментом є те що він вдячний за порятунок Чернишевському.
- «В степях Украины» 1952 рік. – де у фільмі саме прізвище героя повинно говорити само за себе, це товстий, дурнуватий простак, без характеру та власних поглядів, абсолютно аполітичний любитель вареників.
- «Операція “Ъ”» 1965 рік. – епізодичні ролі, зовсім непомітні, показують українців як вихідців з села які неможуть знайти своє місце у великому місті.
- «Свадьба в Малиновке» 1967 рік. – отаман Гриціан Таврічеській з його ад’ютантом Попандопало, це представники з банди петлюрівців-анархістів, вони грабіжники, насильники, п’яниці та крадії.
- «Большая перемена» 1973 року. – де присутній персонаж який представляє і українців і німців, при цьому увібрав у себе усі звички українського народу.
- «Место встречи изменить нельзя» 1979 рік. – в цьому фільмі представленні два персонажа які є яскравими представниками української нації, це Іван Пасюк, який виконує всі вказівки не намагаючись розібратись в їх правильності, а другий це Левченко, який виступає зрадником і намагається повернутись до свого попереднього життя.

Це лише частина представлених пропагандою образів українців у радянському кінематографі. Достатньо згадати образи українців в екранізованих казках, або в екранізаціях класичних творів Гоголя, Нечуй-Левицького, Франка та інших українських класиків, персонажів яких за допомогою кінематографу змінювали до невпізнанності, малюючи нове враження у глядачів.

Звісно, що окреме місце в радянській фільмографії посідають кінострічки про велику вітчизняну війну. В цих картинах зображуються образи дружніх, братніх народів які пліч опліч стали на захист вітчизни. Це такі стрічки як «Дума про Ковпака», в якій ідеалізується образ українського ватажка, але який не може діяти без розумних порад керівництва. «Ати бати йшли солдати», «Женя, Женічка, катюша», «Протистояння» та багато інших фільмів де присутні образи українців, яких показують не з кращої сторони.

В 90-х роках ХХ століття відбувається зміна парадигми сприймання українського народу крізь призму кіномистецтва. На думку Вікторії Кульженко, в російських фільмах українців не залишають без уваги. В них помітне двояке зображення образів, це закріплюється в колективній свідомості. При цьому, прямо протилежні речі можуть співіснувати у головах росіян.

Так, продовжує формуватись образ українського народу який не варто сприймати серйозно. Таким собі гавкучим псом, який ніколи не вкусить. Для них ми – люди, які йдуть за незрозумілими ідеалами, які є недосяжними. Тому росіяни ставляться до нас із поблажливістю, як до дітей. Так наприклад серіал «Моя прекрасная няня» 2004 рік. – головна героїня - українка. Живе у своєму вигаданому світі, не завжди відповідає реальності, має безліч родичів які бажають переїхати до столиці не уявляючи собі чи зможуть вписатись в існуючі рамки.

З іншого ж боку, є образи жорстоких українських націоналістів, які хочуть знищити російський народ, тому вони всім своїм виглядом

показують, що росія «великая страна», і з нею краще не вступати у конфліктну ситуацію.

Отже, 2000 роки позначились тим, що російський кінематограф демонструє схильність російського народу до приниження інших національностей. Зокрема, у культовому фільмі “Брат” та “Брат-2” багато «уваги зацентовано на возвеличенні росіян та приниженні усіх, хто їх не любить. Це можна прослідкувати у діалогах персонажів, де вони неодноразово наголошують на тому, що неважливо американець, румун, болгарин чи будь-хто іншої національності не заслуговує такої поваги, як росіянин» [27].

Наприклад, у стрічці “Брат-2” українську діаспору в США зображено відвертими бандитами. Саміж українці доволі конфліктні і можуть піти на все за для задоволення власних потреб.

Натомість, у фільмі “Адмірал” саме український батальйон працює на ворога. У цій же стрічці росіяни успішно ігнорують існування такого державного утворення як УНР. Парадоксально, але саме цей фільм став найкасовішим в Україні у 2008 році.

Спотворення та зневажливе ставлення до українських історичних діячів показано у серіалі “Біла гвардія”, який повинен би розповідати про боротьбу українців за незалежність у 1917-1920 роках. Натомість, Петлюра виступає як монстр, а Скоропадський отримує насмішки. При цьому головний наратив всього серіалу: «Київ — російське місто і саме з росією його майбутнє». Не обійшлося тут і без незграбної української мови російських артистів.

Згодом, ця тенденція змінюється: українців почали зображати як зрадників або колаборантів. Так, кінопродюсер Ілля Гладштейн пише, що «з 2000-х років сотні російських фільмів годували населення токсичною ностальгією, ставили під сумнів право України на існування та романтизували війни, нормалізували мілітаризацію російського суспільства, підкреслювали велич Росії» [13].

Головним деструктивним ефектом цих фільмів Гладштейн називає те, що для росіян російсько-українська війна – цілком прийнятне явище. Як результат, російські військові нищать мирне українське населення, а 83% росіян підтримують війну проти України.

На думку блогера Віталія Гордієнко, який на своєму ютуб-каналі «Загін кіноманів» проаналізував, як зображували Україну у найпопулярніших російських фільмах до 2014 року.

Так, основними характеристиками виступають:

«1. Українців зображують як мафіозі («Брат», «Брат-2»), боягузів («Кандагар», «Назад у майбутнє»), дещо обмежених у розумових здібностях людей («Дев'ята рота»). Натомість такі наративи як «честь русского офицера» та «русские своих не бросают» роками будували міфічні образи, на яких виросло ціле покоління в Росії. Це саме те покоління, яке зараз приїхало в Україну руйнувати, вбивати та грабувати. «Загадкова російська душа», оспівана в російському мистецтві, насправді тільки і вміє, що руйнувати, а також принижувати та зневажати інші нації та держави.

2. В історичних фільмах українців стереотипно зображують як «не дуже розумних малоросів», які полюбляють випити та постійно їдять сало, або як «руських людей» («Тарас Бульба»), або ж як росіян (наприклад, українського спортсмена-борця Івана Піддубного називають «Русский медведь»). Київ часто зображують як історичне російське місто («Біла гвардія»), а заклики щодо необхідності «повернути» Крим з'являються ще задовго до анексії півострова у 2014 році.

3. Бажання українців жити в достатку та будувати власне майбутнє завжди зображують з іронією, знуцанням або ж відвертою огидою. Водночас ви часто можете почути, як у фільмах спеціально жахливо говорять українською, аби підсилити неприємний образ українців. Наприклад, у серіалі «Моя прекрасна няня» головна героїня Віка – вульгарна і наївна молода жінка, яка розмовляє суржилом –приїхала з

Маріуполя до Москви на заробітки у пошуках кращої долі. У такий спосіб поширюється стереотип про українців як людей «другого сорту» [13].

В подальшому, після 2014 року росія спрямувала всі свої ідеологічні зусилля для затвердження насаджених раніше ідей. Так, у фільмах “Союз порятунку”, “Вікінг”, серіалі “Чорнобиль” та багатьох інших відбувається просування ідеї того, що України не існує як окремої держави. Теж саме відбувається і в серіалі про катастрофу на українській АЕС, росіяни виставили все так, ніби про Україну взагалі мова не йде: всі герої спілкуються російською, всі надписи російською та і проукраїнських настроїв 1986 року там немає, хоча вже за 4 роки наша держава здобуде незалежність.

Першим фільмом про події 2014 року в Криму, якщо не враховувати пропагандистські документальні стрічки на кшталт “Крим. Шлях додому”, є “Російський характер”. В цьому фільмі змальовують тут змальовується тотально українізований та захоплений українськими націоналістами півострів. При цьому, головний герой постійно зустрічає нахабних та відверто тупих українців. Головна ознака перебування у Криму страшних націоналістів — українська мова. Ось тут стає зрозуміло звідки взяли тези російської пропаганди про “захист російськомовного населення” та “заборону розмовляти російською”, бо тут вони доходять до абсурду.

Ще одним таким фільмом є “Крим”. «Тут є і постановочні кадри із українського Євромайдану. Звісно, революція Гідності подається тут як повністю проплачена акція, а українські активісти шокують своєю жорстокістю та бажанням стріляти у всіх навколо» [18]. До того ж, у стрічці є натяки на те, що головний бандерівець, ніхто інший, як один з активних учасників УНА-УНСО Сашко Білий.

Після подій 2014 року на російську, українську та світову аудиторію обрушився цілий каскад художніх кінофільмів створених в російській федерації в основі яких було покладено пропагандистські наративи. Ці наративи чітко простежуються в цих кінофільмах. Так, виходить в прокат

телефільм Павла Ігнатова “Военный корреспондент” 2014 рік. У стрічці, головний герой – прототип проросійського пропагандиста з Британії Грема Філліпса, який опиняється в центрі подій, що відбуваються в Одесі у травні 2014 року. Детально розповідають про нацистську ідеологію полку “Азов” та, звісно, про бездарність української армії на Донбасі і як наслідки цього - показують “невинно убієнних жертв фашизму”

Пізніше виходять кінострічки “Крым” Олексія Піманова 2017 року та “Донбасс. Окраина” Рената Давлетьярова 2019 року із стереотипними сюжетами як і в стрічці “Военный корреспондент”.

Новий підхід у пропагандистській машині російської федерації виявила романтична комедія про об’єднання двох закоханих (аналогія росії і Криму) в стрічці «Кримський міст. Зроблений з любов’ю!» створеній у 2018 році. «Сценаристкою цієї стрічки була відома пропагандистка Маргарита Симоньян, а режисером її чоловік Тигран Кіусоян. Або ж документальний фільм, створений для англомовної аудиторії країн Європи та США «Україна: вічне сьогодення» («Ukraine: The Everlasting Present»). Стрічку випустили до 30-річчя Незалежності України і її головною думкою була залежність України від США» [33].

Ще одним напрямом в кінопропаганді російської федерації є підтримка утворених квазіреспублік та популяризація приватних військових угруповань. Відповідно до цього в 2021 році на екрани вийшов фільм “Ополченочка” Олексія Козлова. Стрічка розповідає про жінок-танкісток, які воювали на боці бойовиків. «Найбільша іронія полягає в тому, що прототип головної героїні добровільно здалася в полон Україні та активно співпрацювала з СБУ» [16].

Ще один повнометражний фільм який вийшов у 2021 році була стрічка “Солнцепек” Максима Бріуса та Михайла Вассербаума – фактично це пропагандистський ролик приватної військової компанії «Вагнера», яку російський уряд застосовує у своїх військових кампаніях по всьому світі.

Отже, можемо зазначити, що російський кінематограф роками демонізував образ українців, заперечував існування України як держави, посилював емоцію необґрунтованої ненависті та огиди до українців серед росіян, а самим українцям російські фільми прищеплювали комплекс меншовартості. Так на думку Андрія Окари, при радянській владі українець у фільмах був веселим, житерадісним, трохи обмеженим "хохлом", такою колоритною фігурою, характерним персонажем що супроводжував головного героя, але ніколи ним не був. Якщо раніше це міг бути військовий старшина, чи представник народних незів, то у фільмах що вийшли у XXI столітті, "Білая гвардія", серіалі "Автономка", фільм "Матч", "Мы из майбутнього-2", "Брат-2", "Адміраль" – образ українця різко змінюється на негативний, – це злобний колаборант, націоналіст, зрадник який шукає власну вигоду.

2.3. Образ українців у вітчизняному кіномистецтві як дієвий засіб антипропаганди

Сучасне українське суспільство протистоїть величезній навалі сусідньої держави виборюючи право на власний вибір, можливість думати та говорити рідною мовою, пишатися здобутками національної культури тощо. Адже, повномасштабна, відкрита війна оголила усі існуючі протиріччя які існували в нашій державі починаючи з 2014 року. Нам доводиться переосмислювати поняття «друг» та «ворог», спираючись на власне сформоване світосприйняття. І саме одним з джерел формування цього світосприйняття виступає кіномистецтво, яке разом із засобами масової інформації є засобами пропаганди. І наскільки ми зможемо протидіяти пропаганді яка заповонила увесь медіа простір, настільки ми зможемо відчувати себе вільними.

Кіномистецтво стало вмілим знаряддям пропаганди ще за часів радянської влади. Даремні спроби показати свою точку зору наштовхувались на цензуру і створені кіно шедеври на довгі роки лягали на полицю кіносховища. В той же час, коли в СРСР йшла боротьба з українською національною культурою, за допомогою пропаганди формувались певні портрети українського народу, які у подальші роки ставали стереотипами за якими і спіймали українську національність. У формуванні цих стереотипів важливу роль відводили кіномистецтву.

Однак, не дивлячись на жорстку цензуру, режисерам радянського періоду вдавалося створювати національно-забарвлені образи українців що значно відрізнялись від запропонованих стереотипів. Так, можемо виділити наступні стрічки: «В бій ідуть тільки старики», «Тіні забутих предків», «Пропала грамота», «Каміний хрест», «За двома зайцями» у первинній озвучці, «Вечір на Івана Купала» та ін.

Після проголошення незалежності, почало розвиватись і українське кіномистецтво. Однак, його розвиток наштовхувався на протидію з боку російського кіномистецтва. Саме воно продовжило нести в народ сталі наративи пропаганди. Як для російського глядача, так і для західного глядача, українці зображувались як блазні, бандити, простакуваті невдахи, колабораціоністи чи жорстокі бандерівці, а іноді просто такий собі недо росіян (молодший брат). І жодного фільму де українці (як представники своєї нації) були б наділені благородними рисами характеру, зразковими для наслідування. На жаль, лише після Революції Гідності 2014 року, ми почали себе захищати, адже, разом з свідомістю народу перевернувся й український кінематограф, який почав давати гідну відсіч у пропагандистській війні.

В той же час, на думку Драбюк С.С. варто зосередитись на основних напрямках ефективної боротьби з пропагандою, а саме:

«1. ... потрібно не дозволяти пропаганду, посилаючись на лібералізм та плюралізм думок. Не слід плутати протидію дезінформації з цензурою,

яка заборонена у більшості демократичних країн. У суспільстві можуть існувати різні погляди, але не може бути двох різних правд. Якщо інформація спотворює ту чи іншу подію чи факт, джерело яке поширює подібні новини повинне бути виявлене. Якщо воно поширює фейкові новини систематично і цілеспрямовано, воно має бути заборонене.

2. ... соцмережі блокують кадри, що висвітлюють жертв війни через «їх надмірну жорстокість». Так, жорстокість надмірна, але їй можна було б запобігти, якби не допускалось поширення пропаганди. Виглядає абсурдно, коли блокуються реальні докази вчинених злочинів, натомість продовжується поширення дезінформації із закликами до насильства, порушення міжнародного правопорядку і цинічної зневаги до людства і моральності.

3. ... державі варто звертати увагу на випадки, коли в її інформаційному просторі зростає питома вага ЗМІ іншої держави. Мається на увазі, коли суспільство черпає певний, доволі значний, відсоток інформації саме з джерел інформації, які належать конкретній країні. Те що всередині держави основну частину інформаційного простору займають загальнонаціональні ЗМІ - це природньо, також обов'язково є наявність іноземних джерел інформації, в тому числі міжнародних засобів масової інформації. Проте, якщо зростає вплив ЗМІ якоїсь однієї іноземної держави, а на деяких територіях їх вплив навіть переважає національні ЗМІ – це привід для занепокоєння і вжиття заходів для встановлення балансу між національними та іноземними джерелами інформації» [9].

Зважаючи на виділені напрями боротьби з пропогоандою, після 2014 року в Україні було впроваджено ряд заходів які спрямовані на зменшення впливу пропаганди на суспільство, особливо завдяки мистецькими заходами. Так, заборонили використовувати на території України низку проросійських соціальних мереж, заблоковано пропагандистські сайти що призвело до збільшення обсягу українського контенту в медіа.

Наступним кроком, став ухвалений у 2015 році «Закон України про декомунізацію», призвів до відходу від спадщини СРСР та сфабрикованого компартією бачення української історії. А починаючи з 2020 року, на думку ЗМІ, за контрпропаганду взялися «ельфи». Насправді це мережа активістів, що обрали собі фентезійну назву на протиставлення російським троям, які давно існують в балтійських країнах, Польщі, Чехії та Словаччині.

Ще одним, дуже важливим кроком на державному рівні, стало створення у 2021 році нових органів влади, які спеціалізувалися саме на боротьбі з пропагандою. Так, було створено Центр стратегічних комунікацій інформаційної безпеки (ЦСКІБ) при Міністерстві культури та інформполітики та Центр протидії дезінформації при Раді національної безпеки і оборони.

Всі ці кроки повинні були спинити потік пропаганди на територію і на території України. Зазначимо, що в державі на початок повномасштабного вторгнення вже діяли законодавчі ініціативи які обмежували вплив митців російської федерації на території України. Серед заходів можемо виділити: заборону гастрольної діяльності, заборону трансляції в масмедіа, обмеження кінопрокату фільмів з російським контентом та ін.

Водночас, із заборonoю прокату фільмів телерадіокомпанії відчули певний репертуарний «голод», який почали замінювати іноземними стрічками. Справа в тому, що Україна досі великою мірою перебуває під російським інформаційним впливом, порівняно із західним. Це не дивно, оскільки зі східним сусідом нас пов'язує недалеке минуле в СРСР і розуміння російської мови, чого не скажеш наприклад про Польщу.

Важливим, на шляху інформаційної безпеки є переключення уваги вітчизняного глядача, а його увага буде більше прикута до свого кінематографу, коли «російська пропаганда стане подібною до гавкання маленького собаки: хоч неприємним, але не таким вже й загрозливим.

Поки ми не випускали свого кінопродукту, нам залишалося тільки обурюватися з приводу того, що про нас говорили інші» [15].

В той же час й українські актори, погоджувалися грати у російській кінопропаганді. Найяскравішим прикладом такого подвійного стандарту є син Богдана Ступки – Остап Ступка. Він знявся у таких скандальних російських фільмах, як: «Тарас Бульба», «Матч», «Ми з майбутнього 2», через що був підданий неодноразовій критиці. У свою чергу, актор сказав, що: «Ідеологічні нюанси – це одне, а робота і гонорар – зовсім інше. Тим більше, нині в Україні фільмів не знімають взагалі.»

І тут ми мали, дійсно сформовану ще за часів СРСР вертикаль залежності, де українські актори просто не мали роками альтернативи. При цьому українська індустрія кіно слугувала тільки майстернею для виробництва фільмів, орієнтованих на російського глядача.

З початком гібридної війни, попит на українські фільми зріс, а неприязнь до російських стрічок підкріплена війною на Сході, нарешті вітчизняний споживач зрозумів, що найкращий метод боротьби з інформаційними міфами – це розвиток своєї кіноіндустрії. «Так, ми не вплинемо на російського глядача, якого надалі годуватимуть брехнею, але ми можемо забезпечити якісним продуктом самих українців. Не йдеться лише про патріотичні фільми, а про будь-які жанри – головне, щоб вони були якісними і цікавими, тобто цілком конкурентними порівняно з тими, які пропонує ворог» [3].

На думку багатьох критиків, навряд чи комедії здатні виховувати націю. Але на думку Пилипа Ілленка з приводу цього жанру. Для нього патріотичний фільм – «не обов'язково історичний чи героїчний, а той, який сприятиме формуванню національної ідентичності глядача. Саме комедія, на його думку, здатна створювати культурні символи та міфи, що будуть притаманні саме для української спільноти» [15].

«Якщо проаналізуємо сьогоденне українське суспільство – то ми не можемо не помітити того, що більшість у побутових жартах використовує

цитати з радянських комедій. Це означає, що ми досі перебуваємо у радянському культурному дискурсі. Ми досі не відірвалися від Шурика та «Іронії долі» [23].

І звісно, що реально протиставити український світ «руссаку міру» ми не зможемо, доки не буде створена система жартів, певної кількості смішних цитат, якими будемо оперувати між собою. При цьому, ці речі не будуть доступні для розуміння, наприклад, жителю Краснодара, адже, недостатньо декларативного відторгнення «руссака міра».

Але в умовах інформаційної війни, нам без історичних фільмів не обійтися. Саме вони, «на противагу комедіям, отримують нагороди на кінофестивалях у Європі і стають забороненими до поширення на території РФ» [13].

Вцілому, після подій 2014 року в Україні вийшли наступні історичні фільми патріотичного спрямування:

- «Майдан» (2014), режисер: Сергій Лозниця
- «Поводир» (2014), режисер: Олесь Санін
- «Війна заради миру» (2015), режисер: Євген Титаренко
- «Століття Якова» (2016), режисер: Бата Недич
- «Червоний» (2017), режисер: Заза Буадзе
- «Кіборги» (2017), режисер: Ахтем Сеїтаблаєв
- «Чужа молитва» (2017), режисер: Ахтем Сеїтаблаєв
- «Донбас» (2018), режисер: Сергій Лозниця
- «Король Данило» (2018), режисер: Тарас Химич
- «Крути» (2019), режисер: Олексій Шапарєв
- «Захар Беркут» (2019), режисери: Ахтем Сеїтаблаєв та Джон Ві.
- «Иловайск 2014. Батальон 'Донбасс'» (2019) Режиссер: Иван

Тимченко

- «Атлантида» (2019) Режиссер: Валентин Васянович
- «Домой» (2019) Режиссер: Нариман Ридванович Алиев
- «Носорог» (2022) Режиссер: Олег Сенцов

- «Позывной «Бандерас»» (2018) Режиссер: Заза Буадзе
- «Кландайк» (2022) Режиссер: Марина Эр Горбач
- «Снайпер. Білий ворон.» (2022) Режиссер: Мариан Бушан
- «Довбуш» (2023) Режиссер: Олесь Санин

Із перелічених 19 фільмів, половина з них заборонено до показу на території Російської федерації. Це і є показником того, що ці фільми відображають нашу правду, яка не вигідна для ворожої країни.

Заборона російських фільмів не завжди ефективний метод боротьби з пропагандою, адже будь який фільм можливо переглянути завдяки мережі Інтернет. Однак, сам ярлик «заборонено», може виступати і як мотиватор, і як обмежувач доступу. Так, «по-перше, глядач, який не володіє високим рівнем критичного мислення, маркер «заборонено» допоможе розпізнати негативний підтекст, зображений у фільмі. По-друге, відсутність російського кіно на телебаченні створює величезний простір для українського кінематографу. По-третє, українське кіно, яким би молодим, наївним чи недовершеним воно не було, нарешті має змогу розвиватися. Не варто сміятися з першокласників тільки тому, що в них мало досвіду. Потрібно дати їм час, щоб навчалися на своїх помилках, і паралельно хвалити за невеличкі успіхи. Звісно, в процесі навчання повинна бути конструктивна критика, але й недопустимо узагальнювати, що українці знімають одне лайно – це, як ми знаємо, прерогатива недалеких «диванних всезнайо». По-четверте, зникнення російського контенту дає змогу розвінчати ворожі міфи стосовно українців та популяризувати українську мову. У 2014 році Експертна комісія при Держкіно заборонила 170 фільмів російського виробництва. Сьогодні ця цифра досягла вже 780 фільмів та серіалів» [23].

Отже, можемо зазначити, що за останні роки зросла кількість фільмів вироблених в Україні, збільшилося фінансування кінематографу державою (у 2018 році сума становила 1 млрд грн) і сам інтерес аудиторії до українського кіно неабияк підвищився. А через зростання попиту на

українське кіно, дистриб'ютори і кінотеатри стали охочіше брати у прокат українські фільми.

Це перші кроки на шляху зростання вітчизняного кінематографу як мистецтва, так і захисної інформаційної завіси. Останнє для українців нині є особливо актуальним. Тому що фронт образів та наративів вже давно став не менш важливим, ніж фронт воєнний.

ВИСНОВКИ

В результаті проведеного дослідження можемо зробити наступні висновки.

1. Поняття образ «образ» розглядається багатьма науками, це і філософія, і психологія, і мистецтвознавство, і культурологія та інші. В той же час це поняття визначається відповідно до завдань поставлених перед тією чи іншою наукою. Так, з філософської точки зору, образ, поняття, що «означає репрезентацію, відображення, представлення», з психологічної точки зору, образ - «сформований у свідомості людини уявний (ментальний) образ сприйманого нею об'єкта у навколишньому середовищі».

В той же час у енциклопедії з української мови, «образ» тлумачиться як естетична категорія, яка «характеризує особливий, притаманний мистецтву спосіб відтворення сформованого фантазією письменника уявного світу». А за тлумачним словником української мови «образ» визначається як «специфічна для літератури і мистецтва конкретно-чуттєва форма відображення дійсності; тип, узагальнений характер, створений письменником, митцем».

Однак у наукових колах найчастіше використовується словосполучення – художній образ. Цей термін, на відміну від філософського, має на меті не просто відображення предметів та явищ оточуючої дійсності, а узагальнення цієї дійсності, складне відображення фактів та явищ у вигляді чуттєвих уявлень, асоціативно пов'язаних одне з одним, реальних або створених уявою митця.

До особливостей образу літературознавці відносять такі його характеристики, як цілісність, творчу типізацію (підкреслення, гіперболізація життєвих явищ у художньому зображенні), експресивність, самодостатність, індивідуалізованість (невичерпність), предметно-чуттєвий характер. Питання щодо класифікації художніх образів у

літературознавстві розглядається дослідниками неоднозначно, тому існують різні класифікації художніх образів: за естетичною тональністю (трагічні, комічні, сатиричні, ліричні), за пластичністю (пластичні та непластичні), за характером узагальнення (індивідуальні, характерні, типові, образи-мотиви, топоси та архетипи), за об'єктом змалювання (образи-персонажі, образи-картини природи (образи-пейзажі), образи-речі (образи-предмети), образи-емоції, образи-поняття, образи-події тощо). Поряд з цим, образ з психологічної точки зору (К.Г. Юнга), це не просто репрезентація, а феномен, який виконує творчу, активну функцію. При цьому, характерні ознаки кожної з груп зчитуються чужинцями і згодом стають стереотипами, які часто мають мало спільного з «вихідником».

2. Складений художній образ, це свого роду психологічний портрет особистості який у подальшому транслюється суспільству за допомогою різних засобів, це і образотворче мистецтво, театральне мистецтво, музичне мистецтво, і звісно наймолодший вид мистецтва – кіномистецтво.

Виходячи з потреби детального опису науковці запропонували наступну класифікацію образів: за літературним напрямом, за місцем у творі, за ставленням автора, за способом творення, за рівнем художнього узагальнення, за предметом змалювання, за типом співвідношення між чуттєвим образом та його ідеєю, Архетипічні образи, що виражаються через символи дають можливість деталізувати загальне ставлення до об'єкту. Данна класифікація допомагає при упорядкуванні та зверненні до внутрішнього світу людини.

3. Сучасний образ українця доволі складний і багатоманітний, але завдяки деталізації він зводиться до: середнього зросту у 169 сантиметрів та ваги у 75 кілограмів. Окрім цього для типового українця характерні наступні риси: оптимізм, висока активність, нонконформність, егоцентричність, швидкість реакцій, виражена мотивація досягнень, тенденція до домінування (роль неформального лідера), підвищений рівень

домагань. До того ж, середній рівень освіченості молодшого покоління сягає 29% на відміну від старшого покоління 47%.

4. Не зважаючи на позитивний портрет сучасних українців так не сприймають. Завдяки сформованим принципам пропаганди яку було розпочато ще в радянські часи українці мали наступний вигляд: веселі, життєрадісні, але другорядні чи епізодичні персонажів. Натомість, як протиположність, росіян бачили головними героями. які завжди були прикладом розуму, сміливості та вірності ідеям.

З початком повномасштабного вторгнення цей образ змінився завдяки основним наративам які прощовхуються крізь образи українців, так 1. Крим – наш (російський), 2. Українці або вбивці і насильники, або тупі хохли. Третього не дано, 3. Крадіжка нашої історії, 4. Обезцінення української акторської еліти, 5. Велич росії. Виходячи з цього, можемо зазначити, що російський кінематограф роками демонізував образ українців, заперечував існування України як держави, посилював емоцію необґрунтованої ненависті та огиди до українців серед росіян, а самим українцям російські фільми прищеплювали комплекс меншовартості. А в останніх картинах - це зловбий колаборант, націоналіст, зрадник який шукає власну вигоду.

5. Терпіти зневагу неможливо, тому українці розробили план певних протидій. Блокування соціальних мереж, що розповсюджують негативний образ українця, заборонити пропаганду, на державному рівні розробити нормативний комплекс який унеможливилював проникнення пропаганди. Ну і звісно, за для уникнення потрапляння російської кінопродукції спрямувати зусилля на розвиток вітчизняної кіноіндустрії. Це перші кроки на шляху зростання вітчизняного кінематографу як мистецтва, так і захисної інформаційної завіси. Останнє для українців нині є особливо актуальним. Тому що фронт образів та наративів вже давно став не менш важливим, ніж фронт воєнний.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архетипи виражаються через символи, персоніфікації, тропи. URL: <https://dovidka.biz.ua/vidi-hudozhnih-obraziv>
2. Бойко О.Д. Пропаганда. Політична енциклопедія / Редкол.: Ю.А. Левенець (голова), Ю.І. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. 610 с.
3. Бех І.Д. Виховання особистості. У 2 к. Кн. 2. К.: Либідь, 2003.
4. Волкова Н.П. Педагогіка. – К., 2002. – 560 с.
5. Визначення художнього образу [Електронний ресурс]. URL: <https://ukrlit.net/info/criticism/image.html>.
6. Вундт В. Введення в психологію. Видавництво: КомКнига, 2001. — 167 с.
7. Гусак Ольга Психологічні аспекти визначення поняття «образу». URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/149>.
8. Держстат розрахував портрет середньостатистичного українця URL: https://lb.ua/society/2020/08/05/463313_derzhstat_rozrahuvav_portret.html
9. Драбюк С.С., Пропаганда та її види. Шляхи протидії пропаганді. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»* URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/05/30.pdf>
10. Євсєєва Д. О. Художній образ як основна категорія мистецтва на прикладі живопису Алтаю. *Молодий вчений*. 2016. № 7. С. 1079-1081. URL: <https://moluch.ru/archive/111/27432/>
11. Курбан О. В. Сучасні інформаційні війни в мережевому он-лайн просторі: навчальний посібник. Київ: ВІКНУ, 2016. 286 с.
12. Козак Т.В. Грабко І.В. Художній образ у мистецтві. *Теорія і практика актуальних наукових досліджень*. 22-23 лютого 2019 р. С. 16 – 17. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/other/33feb2019/5.pdf>

13. Країна тримається на людях: портрет українця очима акторів, письменників та режисерів. URL: <https://fakty.com.ua/ua/videos/krayina-trymayetsya-na-lyudyah-portret-ukrayintsya-ochyma-aktoriv-pysmennykiv-ta-rezhysyryv/>
14. Ліпкан В. Зміст пропаганди на сучасному етапі. GOAL. 2016. URL: <http://goal-int.org/zmist-propagandina-suchasnomu-etapi/>
15. Левченко М. Г., Форостян А. Ф., Кузнецов С. В. Інтеграція сучасного мистецтва в культурний простір регіонів України. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* :наук. журнал. 2021. № 3. С. 98-101.
16. Ожеван М.А, Шевченко О.В. Війна інформаційна. Українська дипломатична енциклопедія. Київ : Знання України. 2004. 760 с.
17. Ожарівська С. П. Образ як категорія художнього тексту. *Вісник Житомирського державного університету. Випуск 61. Філологічні науки*. 2012. С. 217 -220. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/7497/1/61%2B%2B44.pdf>
18. Орлова Т. Художній образ *Філософський енциклопедичний словник*. Київ. 2018. №14. С. 199 – 204. URL: https://www.culturology.academy/wp-content/uploads/KD14_Zheliezniak.pdf
19. Почепцов Г. Г. Сучасні інформаційні війни. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2015. 497 с.
20. Пропаганда для початківців. Електронний журнал «Новий час». 2016. URL: <https://magazine.nv.ua/journal/2978-journal-no-3/propahanda-dlja-chajnikov.html>
21. Пропаганда. Вільна енциклопедія. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0>
22. Поліщук Олена Анатоліївна. Поняття образу в психології, його структура та функції. *ALEXUS Чоловічий журнал: спорт, здоров'я*. URL: <https://alexus.com.ua/ponyattya-obrazu-v-psixologi%D1%97-jogo-struktura-ta-funkci%D1%97/>

23. Портрет українця: скільки їдять, працюють і кохаються. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2010/04/30/47925/>
24. Портрет українця, що підтримує євроінтеграцію. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/26389848.html>
25. Писаренко Н. О. Психологічний портрет сучасного українця. Ніжин, 2020. 29 с. URL: <https://naurok.com.ua/psihologichniy-portret-suchasnih-ukra-nciv-196571.html>
26. Потебня А. А. Эстетика и поэтика. М.: Искусство, 1976 – 614 с.
27. Скуленко М. И. Журналистика и пропаганда. Киев: Вища школа, 1987. 106 с.
28. Сировой Марко Українець-2023. Як змінився національний портрет за останні 10 років. URL: <https://www.liga.net/ua/politics/articles/ukrainets-2023-kak-izmenilsya-natsionalnyy-portret-za-poslednie-10-let>
29. Трегубенко Сергій Суспільний портрет українця. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2009/10/1/4217163/>
30. Фещенко Роман. Портрет абсолютно іншого українця. *Чорноморські новини. № 25-26 (22348-22349) четвер-субота 7-9 квітня 2022 року.* URL: <https://chornomorka.com/archive/22348-22349/a-15929.html>
31. Шведа Ю.Р. Політичні партії. Енциклопедичний словник. Львів : Астролябія, 2005. 488 с.
32. Шпилик С. Інформаційна війна, пропаганда та пр: такі схожі й такі різні... // Галицький економічний вісник. 2014. No 4 (47). С. 178–188.
33. Abdol Hossein Joodaki. The Ubiquitous Effect of Television and Dominant Surveillance in Ray Bradbury's Fahrenheit 451. *Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities. Volume VII, Number 3, 2015. General Issue.*
34. Lasswell H.D. The Theory of Political Propaganda. *The American Political Science Review.* 1927. Vol. 21. No. 3. P. 627–631.

ДОДАТКИ

Додаток А

Класифікація «Образу»

З погляду літературного напряму образи можуть бути:

класицистичними (Тартюф, Гарпагон Мольєра),

романтичними (Мцирі Лермонтова, Тарас Бульба Гоголя).

символічними (каменярі, вічний революціонер І. Франка).

алегоричними (у байках, притчах, прислів'ях, приказках, загадках. Вовк втілює зажерливість і тупість, лисиця — хитрість, осел — упертість).

За своїм характером образи можуть бути:

трагічними (Гамлет, Ромео і Джульєтта, Король Лір Шекспіра),

комічними (Коробочка, Собакевич М. Гоголя).

За місцем у творі образи можуть бути:

головними (Онегін і Тетяна в романі О. Пушкіна “Євгеній Онегін”)

другорядними (Ленський і Ольга)

епізодичними.

За ставленням автора образи можуть бути:

позитивними (у комедії Івана Карпенка-Карого “Хазяїн” Золотницький, Соня, Калинович — позитивні образи)

негативними (Феноген, Ліхтаренко — негативні)

За способом творення (типом асоціювання) образи ділять на:

зорові,

слухові,

дотикові,

смакові,

запахові.

За рівнем художнього узагальнення розділяють:

мікрообрази (тропи, фігури, фоніка),

макрообрази (характери, символи, картини),

мегаобрази (Всесвіт, природа, бугтя, Людина).

За предметом змалювання образи поділяються на:

образи-персонажі (Іван Палійчук, Марія Гутснюк з повісті М. Коцюбинського “Тіні забутих предків”);

образи-пейзажі (картина літнього поля у новелі М. Коцюбинського “Intermezzo”);

образи-речі (кухоль, віник, мотовило у повісті І. Нечуя-Левицького “Кайдашева сім'я”);

образи-емоції (радість, любов, ненависть, гнів);

образи-поняття (честь, слава, обов'язок, доля).

За типом співвідношення між чуттєвим образом та його ідеєю образи ділять на:

автологічні

металогічні

Архетипи виражаються через символи, персоніфікації, тропи.

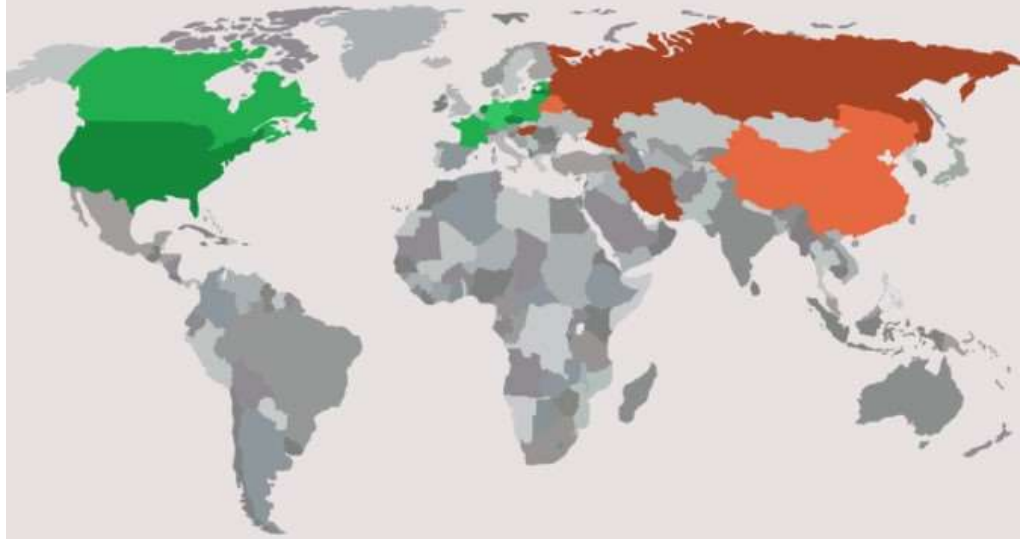
Додаток Б.

Результати держстату.

З ким ми (не) дружимо:

Найчастіше позитивне ставлення до:

Найчастіше негативне ставлення до:

Дані: Опитування Центру Разумкова, 22 лютого-1 березня 2023 р.

Додаток В.

Образи українців у російських кінофільмах XXI століття

